

Pavel Kalina

Nowy nagrobek św. Wojciecha w katedrze św. Wita w Pradze

Ochrona Zabytków 53/2 (209), 194-197

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NOWY NAGROBEK ŚW. WOJCIECHA W KATEDRZE ŚW. WITA W PRADZE

W ostatnich dziesięcioleciach XX w. w Czechach i na Morawach pojawiło się niewiele nowych budowli sakralnych. Poza najniezbędniejszymi rekonstrukcjami nie odnotowano też znaczącej liczby ingerencji w istniejącą już substancję architektoniczną. Przebudowy wynikające z nowych przepisów liturgicznych Soboru Watykańskiego II miały na ogół charakter historyzujący, jedynie niekiedy, w ich ramach, powstawały nowe obiekty, które mogłyby z racji swej wartości zmierzyć się z dziełami dawnej architektury sakralnej.

Najwyraźniej ta nieśmiałość w podejściu do zastanego obiektu przejawiała się w kościele metropolitalnym archidiecezji praskiej, katedrze św. Wita, gdzie w ostatnich dziesięcioleciach wprowadzono jedynie niewiele znaczących nowych elementów. Katedra jest jednak organizmem żyjącym, podobnie jak miasto, własnym rytmem, w którym musi się brać pod uwagę regularne prace modernizacyjne; nie jest to forma raz na zawsze ukształtowana.

W praskiej katedrze do niedawna pozostawała nierozwiązana kwestia nagrobka jednego z jej patronów — św. Wojciecha. Po usunięciu renesansowej kaplicy grobowej, do czego doszło w czasie neogotyckiej dobudowy zachodniej części katedry w XIX w., św. Wojciech utracił ukształtowane architektonicznie miejsce swego wiecznego spoczynku. W związku z tym, że jest on jednym z tytularnych patronów katedry, pojawił się problem niepełności, jakiegoś szczególnego „nieukończenia”, historycznego braku. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero ostatnio, kiedy to umieszczono w katedrze nowy nagrobek.

Nowy nagrobek jest dziełem Evy i Bogumila Fantów. Znajduje się na osi neogotyckiej nawy, pomiędzy pierwszą i drugą parą filarów od strony wschodniej. Tworzy go pokrywająca grobowiec gładka płyta marmurowa, oparta na znajdującej się wewnątrz grobowca stalowej konstrukcji. Na płycie umieszczone są wykonane z brązu stylizowane insygnia biskupie oraz narożne uchwyty z brązu, umożliwiające jej podniesienie. Kamień opasuje brązowa listwa, na której umieszczona jest inskrypcja. Powierzchnia listwy jest polerowana, a wgłębione ok. 4 mm litery są patynowane. Rozwiązanie to odznacza się znakomitą czytelnością napisu, wyrazistością wstrzemięźliwej dekoracji i ogólną przejrzystością kompozycji. Wokół listwy z brązu obie-

ga kolejny pas z marmuru. Płyta umieszczona jest nieco ponad poziomem podłogi, przy czym nachylenie płaszczyzn wokół nagrobka wynosi około 7%. Wszystkie elementy są poważne i ponadczasowe: monumentalne w swej prostocie pismo, nieskomplikowana dekoracja ujawniająca dośrodkowe i odśrodkowe napięcia płyty oraz kontrast marmuru z brązem. Insygnia biskupie umieszczone na kamiennej płycie przypominają o pasterskiej misji Wojciecha, tak jak to wyobrażano na średniowiecznych nagrobkach biskupów. Cztery krawędzie prostokątnej płyty nagrobnej, nieznacznie uniesionej nad posadzką katedry, przebiegają dalej liniami wzdłuż naroży bordiury z matowego brązu i błyszczącego kamienia. Kierunek im nadają trzy prostokątne szczeliny. Na całym obwodzie są gęsto umieszczone poprzeczne nacięcia, co powoduje, że optycznie dzieło „wychodzi” z płaszczyzny posadzki. Nagrobek koncentruje przestrzeń wokół siebie, a jego energia powraca zwielokrotnionym echem.

By zrozumieć architekturę trzeba zapoznać się z dziejami miejsca, w którym powstała. Ciało Wojciecha zostało przeniesione z Gniezna do Pragi w 1039 r. Nie było jeszcze wówczas romańskiej bazyliki. Kościołem biskupim była rotunda zbudowana przez św. Wacława, w której go pochowano. Według większości współczesnych badaczy ciało Wojciecha umieszczono w podziemiu wieży zachodniej, która została dobudowana w końcu X w.¹ Pomieszczenie to — według autorów średniowiecznych — było jakby samodzielną kaplicą św. Wojciecha. Wedle kroniki Kosmаса romańska bazylika, poprzedzająca budowę katedry gotyckiej, połączyła dwa starsze, odrębne kościoły: pierwotną rotundę św. Wita oraz wolno stojący kościółek zbudowany nad grobem św. Wojciecha w jej bezpośrednim sąsiedztwie².

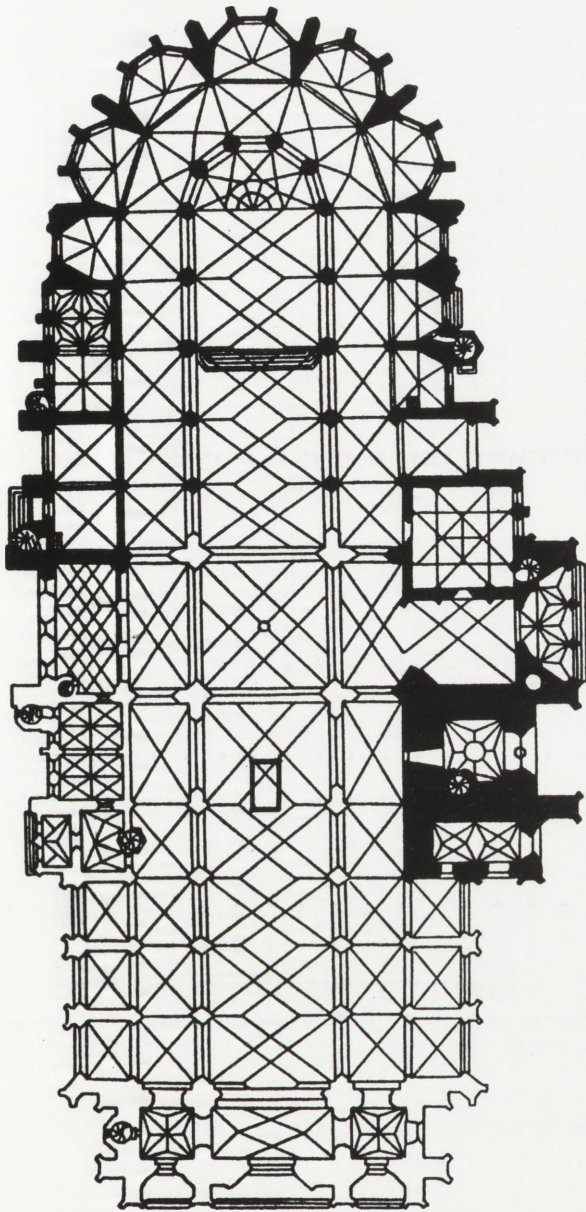
Ten zburzony wkrótce potem kościółek był przede wszystkim mauzoleum świętego, a nie miejscem gromadzenia się wiernych. Nowy kościół katedralny, romańska bazylika z XI w., został poświęcony trzem świętym: Witowi, Wacławowi i Wojciechowi. Jedną z jego głównych funkcji był z pewnością kult relikwii tych świętych³. Nie jest przy tym całkiem jasne, w którym miejscu nowej bazyliki złożono ciało Wojciecha. Wiemy, iż nie była to krypta ani też chór północny, lecz oś kościoła⁴. W 1129 r. grobowiec został ozdobiony

1. A. Merhautová, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 221; L. J. Konečný, *Emporové rotundy s válcovou věží, „Umění”*, XXVII, 1978, s. 400; A. Merhautová, *Rotunda sv. Víta*, (w:) *Katedrála sv. Víta v Praze*, Praha 1994, s. 14.

2. B. Bretholz, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, Berlin 1923, reprint München 1980, s. 108–109; *Kosmova Kronika česká*, ed. Z. Fiala, Praha 1972, s. 100.

3. B. Abouel-Hay, *The Audience for the Medieval Cult of Saints*, „Gesta”, XXX, 1991, s. 3–15.

4. O. Kletzl, *Zur künstlerischen Ausstattung des Veitsdomes in vorbussitischer Zeit*, „Germanoslavica”, I, 1931–1932, s. 257. W sprawie określenia „in medio ecclesiae” zob. F. Oswald, *In medio ecclesiae. Die Deutung der literarischen Zeugnisse im Lichte archäologischer Funde*, „Frühmittelalterliche Studien”, III, 1969, s. 313–326.

1. Plan katedry św. Wita w Pradze; czarnym kolorem zaznaczono konstrukcje gotyckie z XIV i XV w., pozostałe części pochodzą z okresu rozbudowy w XIX i XX w.

1. Plan of the cathedral of St. Vitus in Prague; black marks Gothic constructions from the fourteenth and fifteenth centuries, and the remaining parts originate from the expansion conducted during the nineteenth and twentieth centuries

przez biskupa Menharta⁵, jednakże o jego konkretnym wyglądzie nic nie wiemy.

Kamień węgielny pod nową gotycką katedrę został położony w 1344 r., choć plany budowli powstać musiały nieco wcześniej, gdyż pierwszy architekt katedry, Mateusz z Arras, przybył do Pragi zapewne już w 1342 r. W 1385 r. zasklepiony został chór, od 1392 r. budowana była nawa główna kościoła, w któ-

2. Wnętrze katedry św. Wita — na pierwszym planie płyta nagrobna św. Wojciecha

2. Interior of the cathedral of St. Vitus — in the foreground, the tombstone of St. Wojciech

rej umieszczono wówczas monumentalny nagrobek św. Wojciecha. Przeniesienie w 1396 r. szczątków świętego stanowiło część wielkiego programu modernizacji wielu nagrobków i ołtarzy. Nagrobek w katedrze gotyckiej powstał, jak można przypuszczać, w miejscu, gdzie pierwotnie znajdowała się kaplica umieszczona nad grobem Wojciecha. Była to mała architektura, która w pierwszym rzędzie miała stać się częścią wielkiej architektury projektowanej nawy głównej.

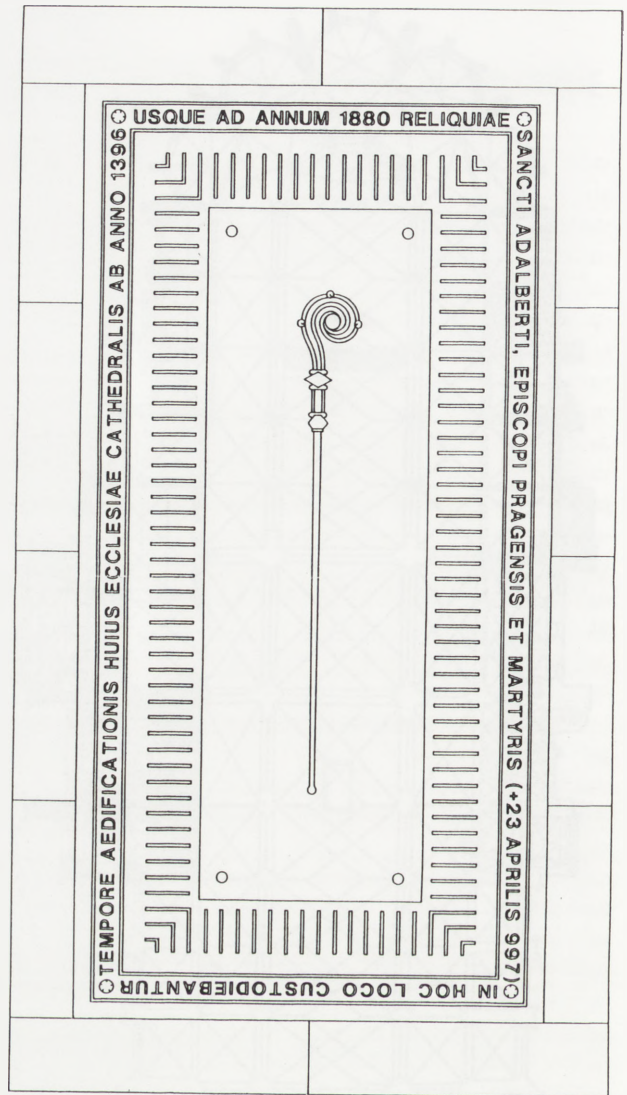
5. Pokračovatele Kosmovi, ed. Z. Fiala, Praha 1974, s. 42.

Nie zachowany gotycki nagrobek, będący z dużym prawdopodobieństwem dziełem Piotra Parlera, dziś znany jest jedynie ze szkicu, który zachował się w stuttgarckim archiwum krajowym⁶. Dwupoziomowa, baldachimowa struktura na planie wydłużonego dwunastokąta, powtarzała — jak wiele podobnych nagrobków z XIV i XV w. — w zmniejszeniu, miejscami nawet w wymiarze filigranowym, formy architektury monumentalnej. Otto Kletzl określił nagrobek Wojciecha jako *Kapellengrab*⁷ oraz jako *imago* — obraz wielkiego kościoła i jednocześnie jako *simile*, podobieństwo do Niebiańskiego Jeruzalem⁸. Trafnie też wskazał, iż nagrobek św. Wojciecha wyrastał z tradycji francuskich i angielskich nagrobków architektonicznych⁹.

Obecnie za najstarsze przykłady architektonicznych nagrobków baldachimowych uznajemy nagrobki królewskie Filipa (z 1235 r.) oraz Ludwika (z 1259 r.), które w XIX w. zostały przeniesione z opactwa Royaumont do St. Denis¹⁰. Od XIII w. spotykamy je również w Niemczech. Ich przykładem jest sześcioboczny baldachim nad nagrobkiem hrabiego Henryka w Maria Laach, powstały po 1255 r., czy nagrobek św. Elżbiety w kościele pod jej wezwaniem w Marburgu¹¹. Najbliższy praskiemu był jednak nagrobek arcybiskupa Pierre de La Jugii (z 1375 r.), znajdujący się w katedrze Sainte-Just w Narbonne¹².

Zaskakujący jest wybór takiej formy nagrobka będącego wówczas rzadkością w Europie Środkowej. Istotna jest jednak nie tylko forma, ale także (a może przede wszystkim) funkcja nagrobków architektonicznych. W Anglii nagrobki baldachimowe przeszły transformację, przemieniając się w samodzielne kaplice, w których mógł pomieścić się duchowny odprawiający mszę za duszę zmarłego¹³. Także i *Kapellengrab* Wojciecha — choć nie posiadał wnętrza — musiał mieć określoną funkcję wiążącą się z jego kultem; nie była to jedynie forma, lecz struktura użytkowa. W każdym razie oczywiste jest, że jego rekonstrukcja pod koniec XX w. — co było poważnie brane pod uwagę — oznaczałaby powtarzanie pustej formy, tak jak stało się to w XIX w. przy realizacji neogotyckiego ołtarza głównego¹⁴.

Pod koniec XVI w. gotycki nagrobek zastąpiła późnorenesansowa kaplica św. Wojciecha zaprojektowana prawdopodobnie przez Bonifacego Wohlmuta. Stała

3. Projekt płyty

3. Project of the tombstone

na miejscu nagrobka, na osi katedry, jako samodzielna budowla na planie dziesięciokąta ze stosunkowo masywnymi ścianami podzielonymi pilastrami i niszami, przykryta namiotowym dachem. Nagrobek stał tu aż

6. O. Kletzl, *Plan-Fragmente aus der deutschen Dombauhütte von Prag in Stuttgart und Ulm*, Stuttgart 1939, s. 50–60.

7. Tamże, s. 55.

8. F. Bucher, *Medieval Architectural Design Methods*, „Gesta”, XI, 1972, s. 37–51; tenże, *Micro-Architecture as the “Idea” of Gothic Theory and Style*, „Gesta”, XV, 1976, s. 71–89.

9. H. Bock, *Der Beginn spätgotischen Architektur in Prag (Peter Parler) und die Beziehungen zu England*, „Wallraf-Richartz-Jahrbuch”, XXIII, 1961, s. 191–210; P. Crossley, *Wells, the West Country, and Central European Late Gothic Architecture*, (w:) *Medieval Art and Architecture at Wells and Glastonbury. The British Archeological Association Conference Transactions for the Year 1978*, Leeds 1981, s. 85–98; C. Wilson, *The Gothic Cathedral. The Architecture of the Great Church 1130–1530*, London 1990, s. 192.

10. O. Schmitt, *Baldachin-Grabmal*, (w:) *Reallexikon für Kunstgeschichte*, I, Stuttgart 1937, s. 1402–1409; K. Bauch, *Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*, Berlin–New York 1975, s. 68–70; M. E. Roberts, *The Tomb of Giles de Bridport in Salisbury Cathedral*, „The Art Bulletin”, LXV, 1983, s. 559–586; R. K. Morris, *Tewkesbury Abbey: The Despenser Mausoleum*, „Transactions of the Bristol and Gloucester Archeological Society”, XCIII, 1974, s. 142–155.

11. O. Schmitt, op. cit.

12. J. Adhémar, *Les Tombeaux de la Collection Gaignières*, „Gazette des Beaux Arts”, 6e période, LXXXIV, 1974, s. 5–192.

13. G. H. Cook, *Medieval Chantries and Chantry Chapels*, London 1947.

14. O neogotyckim ołtarzu głównym zob. T. Petrasová, *Dostavba katedrály*, (w:) *Katedrála sv. Vít v Praze*, ed. A. Merhautová, Praha 1994, s. 211–212.

do czasu, gdy kaplica musiała ustąpić miejsca neogotyckiej nawie katedry¹⁵.

W przeciwieństwie do nagrobka gotyckiego i renesansowej kaplicy, w których chodziło o wyrazistą, wyróżniającą się z kontekstu formę, współczesny nagrobek Wojciecha jest wynikiem całkowitego podporządkowania miejsca spoczynku świętego wewnętrznej organizacji przestrzennej katedry, a także samoograniczenia się artysty w pracy nad kilkoma prostymi formami, które towarzyszą naszej cywilizacji przez tysiąclecia. Zestawienie marmuru i brązu było stosowane już w nagrobkach średniowiecznych, które znajdowały się w podłodze gotyckiego chóru.

Nagrobek Wojciecha zarówno dzisiaj, jak i w wieku XIV był logicznym dopełnieniem duchowej struktury katedry, stanowiąc znaczeniową i kompozycyjną przeciwwagę dla głównego ołtarza, za którym umieszczona została trumna ze szczątkami doczesnymi św. Wita. Trójkąt wyznaczony przez kaplice św. Wacława na południu i św. Zygmunta po północnej stronie chóru oraz ołtarz główny z tumbą św. Wita, został dopełniony nagrobkiem św. Wojciecha tworząc nieregularny czworokąt o głębokich treściach symbolicznych¹⁶. Miejsce nagrobka Wojciecha można też interpretować jako zamknięcie krzyża przestrzennego, która to kompozycja była stosowana w architekturze sakralnej doby karolińskiej, a także przy zakładaniu Nowego Miasta w Pradze¹⁷.

Wyniesienie płyty ponad poziom podłogi nawy głównej katedry zmienia wyraźnie jej pozycję we wnętrzu. To, iż nie jest ona zrównana z podłogą, ale unosi się nieco ponad nią, upodabnia nagrobek do mogiły-

-kopca, w którym dawne plemiona chowały swych wodzów. W czasach Wojciecha chrystianizacja Czech była jeszcze dość powierzchowna. Współczesna forma nagrobka jakby uwzględnia ten pradawny, na poły pogański świat, pełen wiary w nieustającą obecność zmarłych, z drugiej zaś strony dyscyplinuje go — poprzez geometryczny porządek oraz surowe liternictwo napisu. Ten najbardziej oryginalny rys nowego nagrobka Wojciecha powstał, prawdę mówiąc, nieco przypadkowo z racji odsłonięcia przy budowie nawy gotyckich relikwiarzów, które wystawały ponad poziom posadzki. W historii nie ma jednak przypadków; wszystko co na pierwszy rzut oka takim się zdaje, może być jedynie rezultatem innej logiki rzeczy, aniżeli ta, którą zdolni jesteśmy dostrzec.

Mając na uwadze aktualne funkcjonowanie katedry, kapituła św. Wita oraz arcybiskup Pragi zdecydowali, iż krypta pod nagrobkiem Wojciecha pozostanie pusta. Średniowieczny pielgrzym nie pojąłby takiego przesunięcia funkcji; przychodził do katedry, by pokłonić się doczesnym szczątkom ziemskich patronów, od których oczekiwał pomocy. Katedra została zbudowana dla niego, do niego przemawiała, czy — mówiąc językiem naukowym — ku niemu zwracał się ten system znaków. Bez pielgrzymów staje się ona wielkim skupiskiem pięknie ułożonych kamieni. Z drugiej strony prawdą jest, iż mało kto dziś myśli o pielgrzymach.

Współczesny nagrobek Wojciecha przypomina zatem o przeszłości, wywołuje ją, ale nie stara się tworzyć iluzji bezpośredniego z nią kontaktu. I nie stało się źle, że wizytówką końca XX w. jest dzieło o tak doskonałej formie estetycznej.

Tłum. Magdalena Gunkowska

15. J. Krčálová, *Centrální stavby české renesance*, Praha 1974; też, *Renesanční architektura v Čechách a na Moravě*, (w:) *Dějiny českého výtvarného umění*, II/1, ed. R. Chardaba, Praha 1989, s. 16; też, *Renesance*, (w:) *Katedrála sv. Víta v Praze*, op. cit., s. 142–145.

16. C. G. Jung, *O fenomenologii ducha v pohádkách*, (w:) *Výbor z díla II. Archetypy a nevědomí*, Brno 1997, s. 297–299; M. H. Caviness, *Images of Divine Order and the Third Mode of Seeing*, „Gesta”, XXII, 1983, s. 108. Trzeba pamiętać, że praska katedra była również poświęcona Pannie Marii.

17. V. Lorenc, *Nové město pražské*, Praha 1973, s. 122.

The New Tombstone of St. Wojciech in the St. Vitus Cathedral in Prague

The author recalls the circumstances of the origin of the new tombstone of St. Wojciech (Adalbert). In the wake of the removal of the Renaissance sepulchral chapel, which took place due to the addition of the neo-Gothic western part of the cathedral during the nineteenth century, St. Wojciech lost his architecturally shaped final resting place. This situation remained unchanged until recently when a new tombstone, the work of Eva and Bogumil Fanta, was placed in the cathedral. The tombstone is situated along the axis of the neo-Gothic nave and is composed of a smooth

marble slab displaying stylised bronze bishops insignia. The marble is encircled by a bronze slat, which bears an inscription; the surface of the slat is polished, and the letters are covered with patina.

Keeping in mind the current functioning of the cathedral, the chapter of St. Vitus and the Archbishop of Prague decided that the crypt underneath the tombstone of St. Wojciech will remain empty. The modern tombstone thus reminds us of the past and evokes it, but does not try to create an illusion of direct contact with it.